

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

Ἡ φιλοσοφία τῶν χρόνων τούτων στερεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον δημιουργικοῦ χαρακτήρος, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἑλληνικὴν. Οἱ λόγοι τοῦ φαινομένου τούτου εἶνε τὸ μὲν ἑσωτερικοί, τὸ δὲ ἔξωτερικοί. Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ μετετοπίσθη καὶ ὑπέστη ἀλλοίωσιν ἡ ἱεραρχία τῶν ἀξιῶν, διότι τὴν θέσιν τῶν γνωστικῶν κατέλαβον νῦν αἱ συναισθηματικαὶ ἀξίαι, καὶ δὴ αἱ θρησκευτικαί. Ἐδημιουργήθη νέα ὑφὴ τῆς ἀξιολογικῆς συνειδήσεως, ἀνεκαλύφθησαν νέα ψυχικὰ βάθη, ἐγεννήθη αὐτὸ τοῦτο μία νέα ψυχὴ. Ἡ νέα αὕτη κατάστασις προπαρασκευάσθη ὑπὸ αὐτῆς ταύτης τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἥτις κατιδοῦσα ἐν τέλει τὸ ἀκατόρθωτον τῆς γνώσεως κατήντησεν εἰς τὴν σκέψιν. Οὕτω κατέστη ἀναγκαῖος ὁ νέος διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ προσανατολισμός, κυριώτατον γνώρισμα τοῦ ὁποίου εἶνε ἡ πίστις εἰς τὸ πρωτεῖον τῶν θρησκευτικῶν ἀξιῶν. Ἄλλ' εἶνε φυσικὸν ὅτι κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἡ φιλοσοφία θὰ μετεβάλλετο εἰς θεραπαινίδα τῆς θρησκείας. Παρὰ τὸν ἑσωτερικὸν τοῦτον λόγον εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐκείνην δημιουργικοῦ χαρακτήρος συντελεῖ καὶ σπουδαῖος ἔξωτερικὸς λόγος. Ἐν πρώτοις οἱ λαοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀνεφάνη ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία, εἶχον ὑπερβῆ ἀπὸ μακροῦ τὰ στάδια τῆς ἀκμῆς, ὅτε δὲ βραδύτερον μεταλαμπαδεύεται ἡ νέα θρησκεία ἐκ τῶν παλαιῶν εἰς τοὺς νέους λαοὺς ἔλλείπουσιν ἀπ' αὐτῶν ὅλαι

αί προϋποθέσεις πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας. Μόλις μετὰ τὴν διαταραχὴν, τὴν ὁποίαν ἐπήνεγκεν ἡ μετανάστευσις τῶν λαῶν, κατορθώνει ἡ Ἐκκλησία νὰ ἡμερώσῃ καὶ νὰ ἐκπολιτίσῃ τοὺς λαοὺς τούτους ἐν πνεύματι χριστιανικῷ διὰ τοῦ ἐκχριστιανισθέντος ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Οὕτω τὸ πνεῦμα τῆς μεσαιωνικῆς ἀνθρωπότητος τελεσιουργεῖται τῇ βοηθείᾳ τριῶν παραγόντων, διὰ τῶν νέων λαῶν, διὰ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ διὰ τῆς αὐθεντίας καὶ τῆς δυνάμεως τὴν ὁποίαν προσκτᾶται ἡ Ἐκκλησία.

Ὡς εἴπομεν, ἡ φιλοσοφία ἐκτελεῖ νῦν καθήκοντα θεραπαινίδος πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ εἰδικώτερον τὴν θεολογίαν. Ἡ ὑποταγὴ αὕτη ἔχει ὡς ἐπακολούθημα τὸν περιορισμὸν τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τῆς φιλοσοφίας, διότι φαίνεται ὅτι αἱ ἀνώτεροι ἀξιολογικαὶ λειτουργίαι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τελοῦσιν εἰς ποιάν τινα ἀντίθεσιν πρὸς ἀλλήλας, ὥστε νὰ ἀποκλείεται ἡ πρωτότυπος δημιουργία ἐν τῷ ἐνὶ πεδίῳ τῶν ἀξιῶν, ὅταν ὁ ἀνθρώπος ἀφοσιώνεται ὀλοψύχως εἰς τὴν θεραπείαν καὶ τὴν προαγωγὴν ἑνὸς ἄλλου. Παρὰ ταῦτα δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀρνηθῇ τις ὅτι ἡ εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας ἐντατικὴ ἐκείνη ἀφοσίωσις κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐπέδρασεν εὐεργετικῶς ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως, τὴν ὁποίαν ὠδήγησεν εἰς νέα μεγάλα προβλήματα καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεκάλυψε νέα βάρη τῆς ἐρεῦνης. Ἀλλὰ κυρίως τὸ ἔργον τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας συνίσταται εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν θεωρητικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἐνυπάρχουσιν ἐν τῇ νέᾳ θρησκείᾳ, τὴν ἐπιστημονικὴν διατύπωσιν αὐτῶν καὶ τὴν ἑναρμόνισιν αὐτῶν πρὸς τὴν θύραθεν γνῶσιν. Ἀλλ' ἐνῶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἡ φιλοσοφία χρησιμοποιεῖται ὅπως τῇ βοηθείᾳ αὐτῆς διαμορφωθῇ καὶ διατυπωθῇ ἡ χριστια-

νική διδασκαλία, χρησιμεύει εἰς τοὺς Σχολαστικούς πρὸς ἐμβάθυνσιν καὶ ἐμπέδωσιν τοῦ συστήματος τῆς διδασκαλίας ταύτης, ὅπερ ἐκεῖνοι εἶχον φιλοτεχνήσει. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἀφορμῶνται ἀπὸ τοῦ νέου, τοῦ ἀμειγῶς χριστιανικοῦ, ὅπερ διακρίνει τὴν νέαν θρησκείαν ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου πνεύματος. Τοῦτο πειρῶνται νὰ διακριβώσωσι τῇ βοήθειᾳ τῆς ἐπιστήμης τῶν χρόνων των καὶ τοῦτο ἐπιθυμοῦσι νὰ διασώσωσι. Τὰ κυριώτερα σημεῖα τοῦ νέου τούτου, τὰ ὅποια καθορίζουσι τὰς σταθερὰς γραμμὰς τῆς φιλοσοφίας τῶν μέσων αἰώνων, εἶνε τὰ ἀκόλουθα. Πρῶτον ἡ ἔννοια τοῦ θεοῦ ὡς δημιουργοῦ τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ μηδενός. Τουναντίον ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης τὸ μὲν ὑπολαμβάνει τὸν θεὸν ὡς ἀρχιτέκτονα, ὅστις διακοσμεῖ τὸ σύμπαν, τὸ δὲ ταυτίζει αὐτὸν πρὸς τὸ εἶναι, ὡς λ.χ. ὁ Νεοπλατωνισμός. Ἡ μεταξὺ θεοῦ ὡς δημιουργοῦ καὶ ἀνθρώπου ὡς δημιουργήματος ἀντίθεσις αὕτη ἐνισχύει τὸ μεταξὺ ἀμφοτέρων χάσμα καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἀποστάσεως ἀπὸ τοῦ παντοδυνάμου καὶ ὑψίστου ὄντος, συγχρόνως δὲ κέκτηται ἐξαιρέτως σπουδαίαν πρακτικὴν σημασίαν, διότι ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει μόνον δυνάμει τῆς θείας βουλήσεως, ἔπεται ὅτι νόημα τῆς ὑπαρξεώς του καὶ σκοπὸς αὐτῆς εἶνε ἡ πλήρωσις τῆς βουλήσεως τοῦ δημιουργοῦ του. Ἡ βούλησις δὲ αὕτη προϋποθέτει ὅτι ὁ θεὸς εἶνε προσωπικὸν καὶ ἅμα ὑπερβατικὸν ὄν καὶ ὅτι ἡ ἀποκάλυψις αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ εἶνε ἔκφρασις τῆς φύσεως καὶ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, διάφορος λοιπὸν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ θεοῦ ἐν τοῖς πράγμασι τῆς ὑπὸ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ διδασκομένης. Τέλος ἐκ τῆς προσωπικότητος τοῦ θεοῦ ἀκολουθεῖ καὶ ἡ προσωπικότης τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Εἶνε δὲ αὐτονόητον ὅτι δι' ἀμφοτέρων τούτων περιορίζεται ἡ μυστικοπαθῆς ροπὴ, ἥτις, ὅπου ὑπάρχει, ἐμφανίζει συνήθως χαρακτῆρα διάφορον τῆς

νεοπλατωνικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς μυστικοπαθείας. Μετὰ τῆς προσωπικῆς ταύτης ὑρησκευτικότητος συνδέεται στενῶς ἡ ἰδέα τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεοῦ. Καὶ διὰ μὲν τῆς ἐνανθρωπήσεως ὁ ὑπερβατικὸς θεὸς ἀποδεικνύεται συγχρόνως ἕμμονος ἰδέα, ἣτις καθίσταται βᾶσις τοῦ χριστιανικοῦ Μυστικισμοῦ. Εἶνε δὲ ἡ ἐνανθρωπήσις ἱστορικὸν γεγονός, ἐν ὀρισμένῳ χρόνῳ τελεσιουργηθέν. Δυνάμει αὐτῆς ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία γίνεται πρὸ πάντων φιλοσοφία τῆς ἱστορίας καὶ μεταφυσικὴ τῆς ἱστορίας, ἀντιτασσομένη κατὰ πάσης μυστικίζουσης ἀποπείρας πρὸς ἐρμηνείαν αὐτῆς ὡς ἀχρόνου, πέρα καὶ ἔξω τῆς ἱστορίας κειμένης θείας ἐνεργείας. Ἐξ ἄλλου ἡ ἁμαρτία ὑπολαμβάνεται ὡς ἀποτελοῦσα γνώρισμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ ὁποία κατ' ἀκολουθίαν δέον νὰ ὑπερνικηθῇ διὰ τῆς καταπολεμήσεως τῶν ὁρμῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ θάνατος τέλος θεωρεῖται ὡς πραγματικότης, πᾶσα δὲ προσπάθεια, ὅπως ἀπαλλαγῇ ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἐξ αὐτῆς φόβου εἶνε αὐταπάτη. Τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεοῦ γινόμεθα κοινωνοὶ διὰ τῆς πίστεως, ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται ὁλόκληρος ἡ χριστιανικὴ ὑρησκεία. Φυσικὸν εἶνε ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς πίστεως πρὸς τὴν γνῶσιν γίνεται κεντρικὸν καὶ θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας. Παρὰ τὰς ἀντιθέσεις ὅμως ταύτας πρὸς τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα ὑφίστανται πολλὰ σημεῖα ἐπαφῆς πρὸς τὴν θύραθεν φιλοσοφίαν. Τὰ κυριώτατα τούτων εἶνε ἡ διαρχία καὶ ἡ ἰδεοκρατία τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλατωνισμοῦ καθόλου, ἡ τελολογία τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ μονοθεϊσμός καὶ τὰ περὶ θείας προνοίας διδάγματα τῶν Στωϊκῶν. Ἡ σκέψις ἀποκλείεται κατ' ἀρχήν. Ἀλλ' ὅσάκις τυχὸν ἀναφαίνεται, χρησιμεύει πρὸς στήριξιν τῆς πίστεως διὰ τῆς περὶ τῆς ἐπι-

στήμης, τῶν μεθόδων καὶ τῶν πορισμάτων αὐτῆς ἀμφιβολίας.

Α'—Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ

Ὁ κύριος καὶ βαθύτατος λόγος, ἐξ οὗ προάγεται εἰς φῶς ἡ χριστιανικὴ φιλοσοφία, ἦτο ἡ ἀνάγκη πρὸς διασάφησιν, διατύπωσιν καὶ θεμελίωσιν τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως διὰ τῶν μέσων τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως. Παρὰ τὸν ἔσωτερικὸν τοῦτον λόγον συνήρρησαν καὶ πολλαπλαῖ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις. Κατὰ πρῶτον λόγον ἡ ἀνάγκη ὅπως τὸ περιεχόμενον τῆς νέας θρησκείας περιβληθῆ φιλοσοφικὴν μορφήν, ἵνα οὕτω ἀσκήσῃ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν φιλοσοφικῶς πεπαιδευμένων κύκλων, γίνῃ καταληπτὸν καὶ προσηλυτίση ὁπαδούς. Ἐπειτα ἀναγκάζεται νὰ κάμῃ χρῆσιν τῶν μέσων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τὸ μὲν ὅπως ἀμνηθῆ κατ' αὐτῆς, τὸ δὲ ὅπως ἐπιτεθῆ ἑναντίον αὐτῆς, ἐπειδὴ καὶ οἱ ἀντίπαλοι τῆς νέας θρησκείας καταπολεμοῦσιν αὐτὴν διὰ τῶν ὄπλων τῆς φιλοσοφίας ταύτης. Ἐξ ἄλλου αἱ αἵρέσεις, αἵτινες ἀποτελοῦσι σπουδαῖον κίνδυνον τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐκ τῶν ἔνδον πολέμιον, ἀπαιτοῦσι γνῶσιν τῆς φιλοσοφίας πρὸς κατανόησιν τῆς διδασκαλίας των καὶ πρὸς καταπολέμησιν αὐτῆς, ἐπειδὴ ποιοῦνται πολλὴν χρῆσιν τῆς φιλοσοφίας ταύτης, διὰ τῆς ὁποίας ἀκριβῶς νοθεύουσι τὸ γνήσιον περιεχόμενον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τέλος εἰς τὴν γένεσιν τῆς φιλοσοφίας ταύτης συντελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ φιλοσοφικῶς κατηρτισμένοι ἄνδρες μεθίστανται εἰς τὴν νέαν θρησκείαν, τῆς ὁποίας τὰ δόγματα πειρῶνται νὰ ἀναγάγῃ εἰς σύστημα, τὸ μὲν ἕνεκα τῆς ἐμφύτου ὁρμῆς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, τὸ δὲ καὶ ἵνα ἀντιπαραβάλλωσιν εἰς τὰς παραχαράξεις τῶν αἵρετικῶν τὴν συστηματικὴν ἔκθεσιν τῆς ὀρθῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οὕτως ἡ φι-

λοσοφία τῶν πατέρων ἐμφανίζεται ὡς ἱστορικὴ ἀνάγκη ἀναπόφευκτος. Σκοπὸς αὐτῆς εἶνε τὸ σύστημα ἐκεῖνο, ἡ μεταξὺ ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ χριστιανικῆς πίστεως σύνθεσις. Πρὸς τὴν τοιαύτην ὅμως σύνθεσιν δὲν ἦτο κατάλληλος πᾶσα ῥοπή τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Διὰ τοῦτο οἱ πατέρες χρησιμοποιοῦσιν ὠρισμένα μόνον συστήματα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ὡς πηγὰς τῆς ἑαυτῶν φιλοσοφίας. Ἐν πρώτοις τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος, τὰς ἰδέας τοῦ ὁποίου συνησθάνοντο λίαν συγγενεῖς πρὸς τὰς χριστιανικὰς. Κατὰ δεύτερον λόγον τὰ ἠθικὰ διδάγματα τῆς Στοᾶς, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦσιν ἀφθόνως οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς κατὰ τὸν καταρτισμὸν τῆς ἠθικῆς αὐτῶν διδασκαλίας. Βραδύτερον ἀντλοῦσι καὶ ἐκ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ ὁποίου εἶνε συμπαθεῖς εἰς αὐτούς, ἂν καὶ ἀναγνωρίζουσι τὴν μεγάλην διαφορὰν ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν περὶ θεοῦ παράστασιν τῆς μυστικίζουσης ταύτης σχολῆς. Ἡ φιλοσοφία τουναντίον τοῦ Ἀριστοτέλους παραμένει ξένη εἰς αὐτούς, πρὸ πάντων ἕνεκα τοῦ ἐμμόνου αὐτῆς χαρακτῆρος, ὅστις ἐφαίνετο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ θεοῦ τῶν Χριστιανῶν. Τέλος μόλις εἶνε ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀπὸ τῆς συνθέσεως ἐκείνης ἀποκλείεται ἡ φιλοσοφία τῶν Ἐπικουρείων καὶ ἡ πυρρωνικὴ σκέψις, ὡς ἀσυμβίβαστοι παντελῶς πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν.

ΟΙ ΑΠΟΛΟΓΗΤΑΙ

Τὴν σύνθεσιν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας μετὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπαντῶμεν τὸ πρῶτον σαφῶς ἐν τῇ ἀπολογητικῇ γραμματείᾳ τοῦ Β' μ.Χ. αἰῶνος, τ.ἔ. ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀπολογητῶν, διὰ τῶν ὁποίων πειρῶνται οὗτοι, ἀπευθυνόμενοι τὸ μὲν πρὸς τοὺς

αὐτοκράτορας, τὸ δὲ πρὸς τὸ σύνολον τῶν ἔθνικῶν, νὰ ἀποκρούσῃ τὰς κατὰ τῶν Χριστιανῶν κατηγορίας καὶ νὰ διαφωτίσῃ τοὺς ἀναγνώστας αὐτῶν περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Ὁ ἀγὼν λοιπὸν μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ εἰδωλολατρίας δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκην ὑπερασπίσεως τῆς νέας θρησκείας, τὴν ὁποίαν διεξάγουσιν οἱ ἄνδρες οὗτοι τῇ βοηθείᾳ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀπολογητῶν σπουδαιότατοι εἶνε ὁ Ἰουστῖνος (100-160) γεννηθεὶς ἐν Παλαιστίνῃ ἐξ Ἑλλήνων γονέων. Μετὰ μακρὰν ἐνασχόλησιν περὶ τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τῶν Στωικῶν, τῶν Περιπατητικῶν, τῶν Πυθαγορείων καὶ τῶν Πλατωνικῶν μετέστη εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἣ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς αὐτὸν ὡς ἡ μόνη ἀσφαλὴς καὶ σωτηρία φιλοσοφία. Εἰς τὴν μετάστασιν αὐτὴν συνετέλεσε πρὸ παντὸς ἄλλου ἡ βαθεῖα ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν ἐνεποίησεν εἰς αὐτὸν τὸ θάρρος, ἡ καρτερία καὶ ἡ εἰς τὴν πίστιν ἐμμονὴ τῶν Χριστιανῶν κατὰ τοὺς διωγμούς. Ἐν τῷ μαρτυρίῳ ἀποδεικνύεται ἡ δύναμις τῆς πίστεως ταύτης, ἀπόρροια τῆς κτήσεως ἀπολύτου ἀληθείας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν σκέψιν, ἣ ὁποία ἐκπηγάζει κατ' ἀνάγκην ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τῶν διαφόρων φιλοσοφημάτων. Μεταξὺ τῆς ἀσφαλοῦς καὶ σωτηρίας ταύτης φιλοσοφίας καὶ τῆς γνησίας φιλοσοφίας τὴν ὁποίαν ἐδίδαξαν οἱ μεγάλοι τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ὁ Σωκράτης, ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Πλάτων, οἱ Στωϊκοί, πειρᾶται νὰ καταδείξῃ ὁ Ἰουστῖνος ὑφισταμένην συμφωνίαν. Τοῦτο κατορθώνει τῇ βοηθείᾳ τῆς ἐννοίας τοῦ Λόγου, ὅστις ἐνυπάρχει καὶ ἐκδηλοῦται τόσον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, ὅσον καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ φιλοσοφίᾳ. Τὰ δύο ταῦτα φαινόμενα εἶνε ἐσωτερικῶς συγγενῆ. Ἡ διαφορὰ εἶνε μᾶλλον ποσοτικὴ, διότι ἐν μὲν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀπεκαλύφθη ὁ Λόγος σπερματικῶς, ἐν τῷ Χριστιανισμῷ

νισμῶ ὅμως ὁ ὅλος Λόγος διὰ τοῦ Χριστοῦ. Ἡ φιλοσοφία κέκτηται μόρια ἀληθείας, ἐνῶ ὁ Χριστιανισμὸς τὴν ὅλην ἀλήθειαν. Κατὰ ταῦτα ὁ Ἰουστῖνος δέχεται ὅτι πᾶς ἄνθρωπος κατέχει τὴν ἰκανότητα νὰ γνωρίσῃ τὸν θεὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν ἄνευ καὶ πρὸ πάσης ἀποκαλύψεως. Μετὰ τῆς ἰδέας ὅμως ταύτης, τὴν ὁποίαν ἀπαντῶμεν ἤδη παρὰ τῷ Παύλῳ, συνδυάζει τὴν θεωρίαν τοῦ Φίλωνος, δεχόμενος ὅτι οἱ Ἑλληνες φιλόσοφοι ἀντλοῦσι τὰς ἰδέας αὐτῶν ἐκ τῆς Π.Δ. Οὕτω ἀποσοβεῖ ὁ Ἰουστῖνος τὸν κίνδυνον τῆς ἰσοπεδώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Ὁ Χριστιανισμὸς ἔχει μὲν κοινὰ πρὸς αὐτήν, ἀλλ' εἶνε ἅμα ἀνώτερος αὐτῆς, ἔχει τι πλεόν αὐτῆς, διότι κατέχει ὅλην τὴν ἀλήθειαν καὶ συγχρόνως παρέχει πλήρη βεβαιότητα. Καὶ περὶ ταύτης καὶ περὶ ἐκείνης ἐγγυᾶται ἢ ἐν αὐτῷ ἀποκάλυψις, ἣτις ἐξασφαλίζει καὶ τὴν αὐτοτέλειαν καὶ τὸ ἰδιότυπον τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐμφανίζει μὲν ὁ Ἰουστῖνος τὴν φιλοσοφίαν ὡς χριστιανικὴν, ἀλλὰ τὸν Χριστιανισμὸν θεωρεῖ ὡς τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν.

Παρὰ τὸν Ἰουστῖνον διακρίνεται ἐν τῇ λατινικῇ Δύσει ὡς ἀπολογητῆς ὁ *Τερτυλλιανός* (γενν. περὶ τὸ 160), ὅστις ὅμως ἀποτελεῖ πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἑλληνα φιλόσοφον καὶ μάρτυρα. Δικηγόρος καὶ νομομαθῆς, πόρρω ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτιμᾷ τὴν φιλοσοφίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται τουναντίον βαθεῖαν περιφρόνησιν. Ρέπει ἐκ φύσεως πρὸς τὴν διαρχίαν, πρὸς τὴν ἀντιθετικὴν διάκρισιν μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως, συγγενῆς κατὰ τοῦτο πρὸς τὸν Πασκάλ καὶ τὸν Κιέρκεγκωρ. Ἡ πίστις εἶνε δι' αὐτὸν δεδομένον τι ὡς ὁ νόμος, ὅστις δὲν ἐπιδέχεται συζήτησιν καὶ ἔρευναν, ἀλλὰ δεῖται ἐρμηνείας μόνον. Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ τῶν Χριστιανῶν ὑπάρχει, κατὰ τὸν Τερτυλλιανόν, πλήρης ἀντίθεσις τέσον ὡς

πρὸς τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸ περιε-
 χόμενον τῆς διδασκαλίας τὴν ὁποίαν ἑκάτεροι ἀσπάζον-
 ται. Εἰς τὰς ἀρετὰς τῶν Χριστιανῶν ἀντιπροβάλλει τὰς
 κακίας καὶ τὰ ἑλαττώματα τῶν φιλοσόφων τῆς εἰδωλο-
 λατρείας. Εἰς τὴν ψευδῆ διδασκαλίαν αὐτῶν τὴν ἀληθῆ
 διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Παρὰ ταῦτα ἀναγνω-
 ρίζει καὶ ὁ δημιουργὸς τῆς χριστιανικῆς γραμματείας τῆς
 Δύσεως ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία περιέχει καὶ συγγε-
 νεῖς τινὰς πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν ἰδέας. Ἀλλὰ ταύτας
 παρέλαβον οἱ φιλόσοφοι ἐκ τῶν ἱερῶν μυστηρίων τῆς
 ἑξ ἀποκαλύψεως πίστεως. Ἐπειτα τὰ ἔργα αὐτῶν χρη-
 σιμεύουσιν ὡς πηγὴ τῶν αἱρέσεων, τῶν μύθων καὶ τῶν
 γενεαλογιῶν, τῶν ἀκάρπων προβλημάτων καὶ τῶν σοφι-
 σμάτων, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀποτρέπει τοὺς Χριστιανοὺς
 ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν. Οὕτως ἡ ἁρμονία, ἣτις ἐπι-
 κρατεῖ κατὰ τὸν Ἰουστίνον μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ
 φιλοσοφίας, ἀποδεικνύεται πλάνη. Ἀντ' αὐτῆς διαγιγνώ-
 σκει ὁ Τερτυλλιανὸς πλήρη καὶ τελείαν ἀντίθεσιν. Οὐδεμία
 εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχη σχέσις μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ
 Ἱεροσολύμων, μεταξὺ τοῦ μαθητοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ
 μαθητοῦ τοῦ Οὐρανοῦ, μεταξὺ τοῦ Χριστιανοῦ καὶ τοῦ
 φιλοσόφου. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶνε γνῶσις οὔτε φι-
 λοσοφία, ἀλλὰ θεία χάρις, δῶρον ἕξ οὐρανοῦ. Ἡ σύν-
 δεσις αὐτοῦ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν σημαίνει διαστρέβλω-
 σιν τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ νόθευσιν τοῦ περιεχομένου
 αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν δεόν νὰ καταλείπωμεν εἰς τοὺς αἵρε-
 τικούς. Ἡ χριστιανικὴ πίστις δὲν εἶνε τελείωσις τῆς γνώ-
 σεως, ὡς ἐδίδαξεν ὁ Ἰουστίνος. Τοῦτο ἀποκλείεται, ἐπειδὴ
 μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως, τ. ἔ. μεταξὺ φιλοσοφίας
 καὶ Χριστιανισμοῦ, ὑφίσταται ἀγεφύρωτον χάσμα. Τὰ
 μυστήρια τῆς πίστεως θεωρεῖ ὁ φυσικὸς νοῦς τοῦ ἀν-
 θρώπου ὡς μωρίαν, ὡς τι τὸ ἀδύνατον. Ἀλλὰ τοῦτο ἀ-

κριβῶς ἀποτελεῖ τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας αὐτῶν. Ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἀπέθανεν εἶνε πιστευτόν, ἐπειδὴ εἶνε μωρὸν καὶ ἄτοπον — *credibile quia ineptum*. Καὶ ὅτι ἐτάφη καὶ ἀνέστη εἶνε βέβαιον, ἐπειδὴ εἶνε ἀδύνατον — *certum quia impossibile*. Εὐστόχως λοιπὸν συνώψισαν τὴν περὶ πίστεως καὶ γνώσεως διδασκαλίαν τοῦ Τερτυλλιανοῦ εἰς τὸ ρητόν: *credo quia absurdum est*, τ. ἔ. πιστεύω, διότι ὅ,τι πιστεύω εἶνε ἀντίθετον πρὸς τὸν νοῦν. Ἄλλαις λέξεσιν ἢ γνησίᾳ πίστις εἶνε ταπείνωσις τοῦ νοῦ, ταπεινῶν παραίτησις ἀπὸ τῆς βουλήσεως πρὸς κατανόησιν. Παρὰ ταῦτα ἀπαντῶμεν καὶ χωρία παρ' αὐτῶ, ἐν τοῖς ὁποίοις ἡ ἀντίθεσις αὕτη μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως φαίνεται ὅτι περιορίζεται καὶ ἀμβλύνεται. Καὶ οἱ ἔθνηκοι διέγνωσαν μετὰ βεβαιότητος ἀληθείας τινάς, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ ὑψωθῇ καὶ ἀφ' ἑαυτῆς εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ. Εἶνε ἐκ φύσεως χριστιανικὴ καὶ διὰ τοῦτο ὑφίσταται συγγένεια μεταξὺ τῆς φυσικῆς γνώσεως καὶ τῆς χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως. *O anima naturaliter christiana!* Οὕτω ὁ Τερτυλλιανὸς προσεγγίζει πάλιν εἰς τὸν Ἰουστίνον παρ' ὅλην τὴν πρὸς αὐτὸν ἀντίθεσιν. Ὅτι δὲ τὸ *credo quia absurdum* ἀποτελεῖ μονομερῆ πως χαρακτηρισμὸν τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν πίστιν, ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι ποιεῖται χρῆσιν τῆς φιλοσοφίας, ἀντλῶν τὴν γνωσιολογίαν καὶ τὴν ψυχολογίαν αὐτοῦ ἐκ τῶν Στωϊκῶν. Γενικῶς ὁμως εἰπεῖν ὁ Τερτυλλιανὸς ῥέπει πρὸς τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν διαρχίαν. Ταύτην δὲν εὕρισκει μόνον ἐν τῇ σχέσει τῆς πίστεως πρὸς τὴν γνῶσιν, τ. ἔ. τὸν διεφθαρμένον νοῦν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διαφθορᾷ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, ἣτις ὀδηγεῖ αὐτὸν εἰς τὴν πλήρη καταδίχην τῶν φυσικῶν ὁρμῶν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν εἶνε διὰ τοῦτο παράδοξον ὅτι μεθίσταται ἐν τέλει εἰς τὸν Μοντανισμόν, αἵρεσιν, ἣτις μετὰ τῆς

αὐστηραῖς ἀσκήσεως συνδέει τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀμέσως ἐπικειμένην παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ.

Ο ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ ΑΓΩΝ

Νέον στάδιον τῆς ἐξελίξεως ἐν τῇ χριστιανικῇ φιλοσοφίᾳ σημαίνει ἡ Γνώσις. Ἡ κίνησις αὕτη, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀγῶνος ἐν τῷ Χριστιανισμῷ, εἶνε προῖόν τοῦ συγκρητισμοῦ τῶν τελευταίων π.Χ. αἰώνων, ὅστις πειραῖται νὰ προσλάβῃ τὴν νέαν θρησκείαν εἰς τὸ πολύπλοκον αὐτοῦ σύστημα. Ἡ Γνώσις ἐπιδιώκει νὰ ὑψωθῇ ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν γνῶσιν συγκροτοῦσα φιλοσοφίαν τινὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Πρὸς τοῦτο ἀφορμᾶται τὸ μὲν ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, τὸ δὲ ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς μυθολογίας, τὰς ὁποίας ἀναμειγνύει πρὸς ἀλλήλας. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ἐμφανίζουσι τὰ γνωστικὰ συστήματα κοινὰ γνωρίσματα, ὧν κυριώτατα εἶνε τὰ ἑξῆς. Πρῶτον ἡ διαρχία, ἣτις εἶνε τὸ μὲν μεταφυσική, τὸ δὲ ἱστορική. Θεὸς καὶ κόσμος τελοῦσιν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς ἀλλήλους. Ἡ ὕλη εἶνε ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ θεοῦ καὶ αὐτοτελής, ὁ δὲ κόσμος δημιουργήμα οὐχὶ τοῦ ὑψίστου θεοῦ, τοῦ θεοῦ τῆς Κ.Δ., ἀλλὰ κατωτέρας τινὸς δυνάμεως, τοῦ δημιουργοῦ. Οὕτω μεταξὺ θεοῦ καὶ κόσμου δημιουργεῖται χάσμα, πρὸς γεφύρωσιν τοῦ ὁποίου χρησιμεύουσι τὰ μεταξὺ τῶν δύο ἀρχῶν μέσα ὄντα, τὰ ὁποῖα δέχονται οἱ Γνωστικοί. Ἡ ἱστορική διαρχία ἐκφράζεται ὡς ἀντίθεσις μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ. Ὁ θεὸς τῆς Κ.Δ. εἶνε πατὴρ καὶ λυτρωτής, ἐνῶ τουναντίον ὁ τῆς Π.Δ. ταυτίζεται πρὸς τὸν δημιουργόν. Ἐπακολούθημα τῆς διδασκαλίας ταύτης εἶνε ἡ λύσις τοῦ δυσχεροῦς προβλήματος τῆς θεοδικίας. Διότι ὁ κόσμος τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς δυστυχίας δὲν θεωρεῖται δημιουργήμα τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ

κατωτέρας, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀντιθέου δυνάμεως. Συγχρόνως μεταβάλλεται καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἀπολυτρώσεως, ἣτις ὑπολαμβάνεται ὡς ἀπαλλαγὴ οὐχὶ ἀπὸ τῆς ἐνοχῆς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ κόσμου. Τέλος καὶ ὁ τρόπος τῆς λυτρώσεως γίνεται διαφορετικός. Διότι δὲν πρόκειται κυρίως περὶ ἀναγεννήσεως ἐν Χριστῷ διὰ τῆς χάριτος, ἀλλὰ περὶ γνώσεως καὶ θεωρίας ὅλων τῶν κοσμικῶν μυστηρίων, ἅπερ ἀπεκάλυψεν ὁ Χριστὸς καὶ τῶν ὁποίων τὴν γνῶσιν κέκτηται ὁ Γνωστικός. Ἡ γνωστικὴ αὕτη θεωρία, ἣτις τὸ μὲν εἶνε ἔλλαμψις, τὸ δὲ ἰκανότης πρὸς πρόσληψιν καὶ ὀρθὴν ἐρμηνείαν τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ, ἀποτελεῖ ὅ,τι καλοῦμεν Γνῶσιν. Εἰς τὴν ἔννοιαν ταύτην τῆς γνώσεως ἀντιπροβάλλουσιν οἱ κατὰ τῆς γνωστικῆς αἵρέσεως ἀγωνιζόμενοι ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τὴν ἔννοιαν τῆς πίστεως. Τὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο ἐννοιῶν εὐρίσκομεν ἤδη παρὰ τῷ Τερτυλλιανῷ, ὅστις διεξάγει διμέτωπον ἀγῶνα, τὸ μὲν κατὰ τῶν ἐθνικῶν, τὸ δὲ κατὰ τῶν αἰρετικῶν, καὶ δὴ ἐναντίον τοῦ Μαρκίωνος, ἀλλ' ὁ κυριώτερος πολέμιος τῶν γνωστικῶν συστημάτων εἶνε ὁ ἐπίσκοπος Λουγδούνου Εἰρηναῖος (140-202). Δεχόμενος μετὰ τοῦ Ἀφρικανοῦ ἀπολογητοῦ ὅτι κυριωτάτη πηγὴ τῶν Γνωστικῶν εἶνε ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, πειρᾶται νὰ καθορίσῃ τὰ ὅρια, ἅπερ χωρίζουσιν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶνε ἀποκάλυψις θείων μυστηρίων, τὰ ὅποια προσοικειούμεθα διὰ τῆς πίστεως. Ὁ ἰσχυρισμὸς κατ' ἀκολουθίαν τῶν Γνωστικῶν, ὅτι δηλαδὴ γινώσκουσι τὰ ἄρρητα μυστήρια τοῦ θεοῦ, εἶνε ἐσφαλμένος καὶ ἀλαζονικός, διότι ὑπάρχουσιν ὅρια, τὰ ὅποια τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀδυνατεῖ νὰ ὑπερβῇ. Παρὰ ταῦτα δὲν ἀρνεῖται τὸ δυνατόν τῆς γνώσεως, τουναντίον πιστεύει ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας εἶνε δυνατὴ μέχρι ὠρισμένου ὁρίου. Ἡ ἐπιστήμη δύναται νὰ διασαφήσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ μεταβάλλῃ καὶ νὰ αὐξήσῃ

αυτό, ὡς ἰσχυρίζονται οἱ Γνωστικοί. Οὕτω ὁ Εἰρηναῖος ἐμφανίζεται μὲν ἐχθρὸς τῆς νοησιαρχίας τῆς γνώσεως, ἀναγνωρίζει ὅμως καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ λογικοῦ. Εἶνε λοιπὸν ξένος πρὸς τὴν ἀντιθετικὴν σχέσιν μεταξὺ γνώσεως καὶ πίστεως, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωπεῖ ὁ Τερτυλλιανός. Ἐξ ἄλλου ὅμως δὲν ἀποδέχεται τὴν ποσοτικὴν μόνον διαφορὰν μεταξὺ χριστιανικῆς πίστεως καὶ φιλοσοφίας, τὴν ὁποίαν διδάσκει ὁ Ἰουστίνος. Τουναντίον ἐξαίρει τὴν οὐσιώδη διαφορὰν, ἣτις ὑφίσταται μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως. Διὰ τοῦτο εἰς τὴν κακοδοξίαν τῶν Γνωστικῶν ἀντιπροβάλλει τὴν περὶ θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν. Συμφώνως πρὸς αὐτὴν ὁ ὑψιστος θεὸς καὶ ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου εἶνε εἷς καὶ ὁ αὐτός. Οὗτος εἶνε ἡ πηγὴ τῆς θείας ἀποκαλύψεως τόσον ἐν τῇ Π.Δ. ὅσον καὶ ἐν τῇ Κ.Δ. Εἰς τὴν γνῶσιν αὐτοῦ φθάνομεν μόνον διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης, ἐφ' ὅσον εἶνε δυνατόν νὰ γνωσθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ δὲ διὰ τῆς ἰδιαιτέρας γνώσεως, τὴν ὁποίαν καυχῶνται ὅτι κέκτηνται οἱ αἵρετικοί. Οὕτω ὁ Εἰρηναῖος ἀπορρίπτει τὴν διαρχίαν τῶν Γνωστικῶν καὶ συνιστᾷ τὴν ἐμμονὴν εἰς τὸν αὐστηρὸν μονοθεϊσμόν. Ἡ μόνη ἀληθῆς γνῶσις εἶνε ἡ ἀποστολικὴ διδασκαλία, ἧς φρουρὸς καὶ ταμίας εἶνε ἡ Ἐκκλησία. Αὕτη διαφυλάττει τὸ περιεχόμενον τῆς ἀποκαλύψεως, εἰς τὴν ὀρθὴν ἔκθεσιν τοῦ ὁποίου στρέφει τὴν προσοχὴν ὁ Εἰρηναῖος. Ἄλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο παρατηροῦμεν παρ' αὐτῷ ροπὴν τινα πρὸς συστηματικὴν νόησιν. Ἰσχυρότερα ὅμως ἐμφανίζεται αὕτη παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ.

ΚΛΗΜΗΣ Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ

Ὁ Κλήμης (150-215) ἐχρημάτισεν ἐκ τῶν πρώτων διδασκάλων τῆς περιφήμου Κατηχητικῆς σχολῆς τῆς Ἀλε-

ξανδρείας. Ἡ σημασία τῆς σχολῆς ταύτης διὰ τὴν μεταβολὴν τῆς ἐθνικῆς φιλοσοφίας εἰς χριστιανικὴν εἶνε ἀνυπολόγιστος. Εἶδομεν ἤδη ὅτι ὁ Τερτυλλιανὸς καὶ ὁ Εἰρηναῖος θεωροῦσιν ὡς πηγὴν τῆς γνωστικῆς αἵρέσεως τὴν φιλοσοφίαν ταύτην καὶ διὰ τοῦτο ἀπορρίπτουσιν αὐτήν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην ἀφορμᾶται ἡ Ἀλεξανδρινὴ σχολὴ ἀπὸ τῆς περὶ σπερματικοῦ λόγου θεωρίας τοῦ Ἰουστίνου καὶ ἐπιδιώκει νὰ συγχωνεύσῃ μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως τὰ ἄξια λόγου στοιχεῖα, ὅσα περιέχονται ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ.

Ὅπως οἱ Γνωστικοί, καταβάλλουσι καὶ οἱ εἰς τὴν σχολὴν ταύτην ἀνήκοντες ἄνδρες τὴν προσπάθειαν ἵνα ὑψωθῶσιν ἀπὸ τῆς πίστεως εἰς τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κανόνος τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ὁ Κλήμης ἐμφανίζει τὴν πρώτην ἀπόπειραν συνθέσεως χριστιανικῆς πίστεως καὶ φιλοσοφίας. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Τερτυλλιανόν, ὅστις ἀντλεῖ ἐκ τοῦ ὕλισμοῦ τῆς Στοᾶς, στρέφεται ὁ Ἀλεξανδρεὺς πρὸς τὸν Πλάτωνα, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ὡς τὸν κράτιστον τῶν φιλοσόφων, τὸν φιλόσοφον κατ' ἔξοχὴν. Ἡ ἀντίθεσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀφρικανὸν ἀπολογητὴν καταφαίνεται καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ. Ἐνῶ δηλαδὴ ὁ Τερτυλλιανὸς θέλει τὴν νέκρωσιν τῶν φυσικῶν ὁρμῶν, διδάσκει ὁ Κλήμης τὸν ἔξαγνισμόν αὐτῶν.

Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν Τερτυλλιανόν καταφαίνεται ἐν τῇ περὶ φιλοσοφίας ἀντιλήψει τοῦ Κλήμεντος. Αὕτη εἶνε παιδαγωγὸς εἰς Χριστόν, δῶρον τοῦ Θεοῦ Λόγου πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τοῦ ὁποίου παιδαγωγεῖται ὁ κόσμος τῶν ἐθνικῶν εἰς Χριστόν καὶ προπαρασκευάζεται, ὅπως δεχθῇ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀκριβῶς ὡς οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τοῦ Νόμου. Διότι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία περιέχει ἐν σπερματικῇ καὶ μερικῇ μορφῇ τὴν ἀλήθειαν, ἣ ὁποία ἀποκαλύπτεται πλήρως

καὶ τελείως εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ. Ἡ φιλοσοφία εἶνε τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου ὑψούμεθα εἰς τὴν γνῶσιν, εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας. Ἡ γνῶσις ὅμως, ὡς νοεῖ αὐτὴν ὁ Κλήμης, διαφέρει μεγάλως τῆς γνώσεως, ἣν ἐπιδιώκουσι τὰ γνωστικὰ συστήματα. Διότι ἐν πρώτοις ἡ πίστις ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαίαν προβαθμίδα τῆς γνώσεως ταύτης. Ἐπειτα δὲ ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας χρησιμεύει πάντοτε ἡ συμφωνία αὐτῆς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως. Οὕτως ἡ περὶ πίστεως καὶ γνώσεως διδασκαλία τοῦ Κλήμεντος ὑπομιμνήσκει τὴν ἀρχὴν τῶν Σχολαστικῶν, τὸ *credo ut intelligam*, τ.ἔ. πιστεύω, ἵνα κατανοήσω τὸ πιστευθὲν καὶ διὰ τοῦ λόγου. Ἀκριβέστερον ὅμως ἐρμηνεύοντες τὸ πρᾶγμα διαπιστοῦμεν ὅτι τὸ νόημα τῆς σχέσεως μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως, ὡς νοεῖ αὐτὴν ὁ Κλήμης, ἐμφανίζει διαφορὰν τινα ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀνσέλμου. Δι' αὐτὸν ἡ ταπεινόφρων ἀποδοχὴ τῆς ἀποκαλύψεως ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαίαν παιδαγωγικὴν προπαρασκευὴν διὰ τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν. Ὁ Ἀνσελμος τουναντίον ἀντιλαμβάνεται τὴν πίστιν ὡς καθορισμὸν ὠρισμένων ἀληθειῶν, αἵτινες ἀνάγονται εἰς σύστημα διὰ τῆς φιλοσοφίας, ἵνα ἐρμηνευθῶσιν ἔπειτα πάλιν ἐκ τοῦ συστήματος τούτου, ὡς τὰ ἤδη δεδομένα κείμενα τοῦ δικαίου ὑπὸ τοῦ νομομαθοῦς.

ΩΡΙΓΕΝΗΣ

Ὁ Κλήμης ἐχρησιμοποίησε μὲν πλουσίως τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ δὲν ἐδημιούργησε κυρίως εἰπεῖν θεολογικὸν σύστημα. Τὸ κύριον ἔργον αὐτοῦ φέρει τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον «Στρωματεῖς», ὅστις ἦτο συνή-